

Riigikontrolli märgukiri lõhevaru olukorrast ja taastamisvõimalustest Eesti jõgedes

Austatud härra Tamkivi

Riigikontroll auditeeris kutselise kalanduse korraldust ja järelevalvet Läänemerele, mille tulemusena valmis kontrolliaruanne „Kalanduse järelevalve Läänemerele“. Audit käsitles muuhulgas ka lõhevaru olukorda ja kudemistingimuste taastamist Eesti jõgedes, mida Riigikontroll järelevalve teemadele fokuseeritud kontrolliaruandesse ei lisanud ja esitab oma tähelepanekud käesolevas märgukirjas.

Riigikontroll peab Eesti jõgedes lõheliste kudemistingimuste taastamisele tähelepanu juhtimist oluliseks seetõttu, et erinevalt paljudest teistest Läänemere äärestest riikidest on üksikutes Eesti jõgedes veel säilinud lõhe looduslikku päritolu asurkond ning Eesti riik on võtnud rahvusvahelise kohustuse lõheliste kudemistingimused taastada. Peale selle on lõhe kõrgelt hinnatud harrastuspüügi objekt kalastajatele kogu maailmas ning lõhevaru taastamine aitaks kaasa lastava loodusturismi arendamisele Eestis.

Läänemere looduslik lõhepopulatsioon on halvas olukorras. Umbes veerand Läänemere ning vaid ca 2% Soome lahe lõhevarust on looduslikku päritolu, ülejäänud moodustavad kasvandustest asustatud kalad. Eesti on liitunud Rahvusvahelise Läänemere Kalanduskomisjoni (IBFSC) poolt koostatud lõhe tegevuskavaga perioodiks 1997-2010, mis seadis eesmärgiks taastada aastaks 2010 olemasolevate lõhejõgedes looduslik taastootmine 50% ulatuses kudejõgedes maksimumpotentsiaalset, samuti taastada endiste lõhejõgedes asurkonnad seal, kus elutingimused seda võimaldavad, võimalikult lähedastest populatsioonist saadud geneetilise materjaliga.

Rahvusvahelise Mereuurimise Nõukogu hinnangul (ICES, 2008) on lõhe tegevuskava rakendamisega saavutatud Läänemere mitmes piirkonnas edu, kuid halvimas olukorras on väikesed lõhejõed Soome lahe piirkonnas, kus vaatamata kohati ulatuslikele taastamisprogrammidele on lõhe järelkasv jäänud madalaks ja ebaregulaarseks. Oluliseks probleemiks on Eesti lõhejõgedes tõkestatus tammide ja paisudega.

Olukorra parandamiseks muudeti 2008. aastal veeseadust, mille kohaselt on lõheliste jõgedel paiknevate paisude omanikel nüüdseks kohustus tagada 2013. aastaks kalade vaba läbipääs. Keskkonnaministeerium on välja töötanud ning asunud rakendama meetmeid kalade läbipääsu tagamiseks 35 paisul. Samas puudub lahendus veel ca 100 paisu ja tõkke osas.

Riigikontrolli hinnangul on Keskkonnaministeerium viimasel paaril aastal teinud olulisi edusamme (veeseaduse muudatused, konkreetsed kavad ja potentsiaalsed rahastamisallikad olulisemate tõkete kõrvaldamiseks lõhejõgedel), parandamaks lõhevaru taastamisvõimalusi Eesti jõgedes ja Läänemeres. Samas on ilmne, et Eesti ei suuda täita 2010. aastaks Rahvusvahelise Läänemere Kalanduskomisjoni poolt koostatud lõhe taastamiskavas seatud eesmärke. Keskkonnaministeeriumi lähiaastateks kavandatud meetmete rakendamine, mis on suunatud probleemide lahendamisele 35 valitud paisul, on väga oluline, kuid ei lahenda probleeme lõheliste kudejõgedega veel tervikuna. Riigikontroll leiab, et kavandatud meetmete mitterakendamisest on oht, et lõhe looduslikud asurkonnad langevad allapoole bioloogilist taastamisvõimet ning koos loodusliku varu hävimisega võib hävida ka meie looduslik paljundusmaterjal.

Riigikontrolli ettepanekud keskkonnaministrile:

- Hinnata enne 2013. aastat veeseaduses seatud eesmärkide saavutamist, mille kohaselt tuleb lõheliste elupaikadena kinnitatud veekogudele rajatud paisudel tagada kalade läbipääs.
- Töötada koos paisuomanikega välja lahendused nende ca 100 lõhejõgedel asuva paisu osas, mida meede „Vooluveekogude seisundi parandamine“ ei kata, taastamaks lõheliste pääsu kudealadele.

Loodame, et esitatud tähelepanekutest on abi lõhevaru taastumisvõimaluste parandamiseks Eesti jõgedes.

Palun Teid Riigikontrolli kirjalikult informeerida oma seisukohtadest ning esitada oma arvamus märgukirjas sisalduva kohta hiljemalt 19.06.2009.

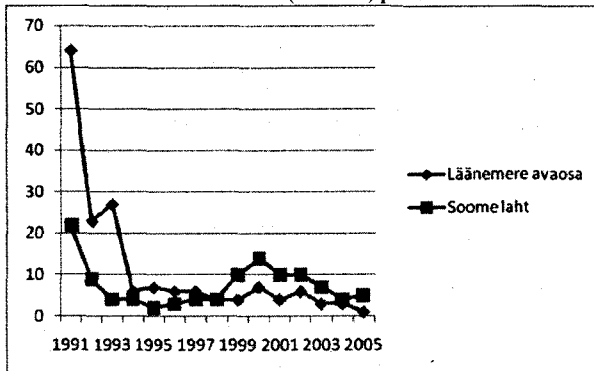
/allkirjastatud digitaalselt/
Tarmo Olgo
peakontrolör
Tulemusauditi osakond

Taust

Lõhevaru seisund Läänemeres

Läänemere looduslik lõhepopulatsioon sattus 1990te algul kriitilisse seisusse, millele peale kõrge püügikoormuse ja halbade keskkonnamitingimuste aitas kaasa ka levima hakanud haigus, mis tappis 60-90% loodusliku lõhe järelkasvust¹. Väga halb on loodusliku lõhe olukord Soome lahes, kus vaid ca 2% varust on looduslikku päritolu. 1990te algusest on kalurite lõhesaagid järsult langenud. Eesti kalurite avamerepüük soikus ning pole viimastel aastatel küündinud tonninigi. Veidi suuremad on saagid rannikumeres, peamiselt Soome lahes, kust püütakse valdavalt jõgedesse taasasustatud kala.

Joonis 1: Eesti kalurite lõhesaak (tonnides) perioodil 1991-2005

Lõhe väljasuremise vältimiseks ja varu taastamiseks koostas Rahvusvaheline Läänemere Kalanduskomisjoni (IBFSC) lõhe tegevuskavaga perioodiks 1997-2010, millega ka Eesti on ühinenud. Kavaga seati eesmärgiks

- tagada aastaks 2010 olemasolevate lõhejõgede looduslik taastootmine 50% ulatuses kudejõe maksimumpotentsiaalset (hindatakse loodusliku lõhe laskujate argu järgi)
- taastada endiste lõhejõgede asurkonnad seal, kus elutingimused seda võimaldavad, võimalikult lähedastest populatsioonist saadud geneetilise materjaliga.

Kümme aastat peale lõhe tegevuskava rakendamist on lõhe olukord Läänemeres märgatavalt paranenud. Rahvusvahelise Mereuurimise Nõukogu hinnangul² saavutati lõhe tegevuskava rakendamisega mitmes piirkonnas edu, näiteks Bothnia lahe piirkonnas, kus lõhe juurdekasvu osas saavutati püstitatud eesmärk. Samas hinnati halvimas seisus olevateks väikesed lõhejõed Soome lahe piirkonnas (enamikus Põhja-Eesti lõhejõed), kus tõenäoliselt üheski ei saavuta kavas püstitatud eesmärki 2010. aastaks madala ja ebaregulaarse lõhe järelkasvu tõttu vaatamata kohati ulatuslikele taasasustamisprogrammidele.

Lõhevaru seisundi taastamise kohustusele viitavad ka mitmeid strateegilised dokumendid. Eesti Keskkonnanstrateegia aastani 2030 seab eesmärgiks tagada kalapopulatsioonide hea

¹ Presentation of the development of the SAP-assumptions and outcome. Walter Ranke, Salmon Action Plan Surveillance Group 1997-2005.

² ICES Advice 2008, Book 8

seisund ning kalaliikide mitmekesisus. Eesti Keskkonnastrateegia aastani 2010³ näeb ühe kalavarude arvukust piirava probleemina siirdekalade rändeteeade tõkestatust ning seab eesmärgiks tagada vee-elustiku ja vee-elupaikade tõhus kaitse. Keskkonnaministeeriumi arengukavas⁴ on sõnastatud risk Eesti jõgede unikaalsete lõhepopulatsioonide hävimisest üleüldi ja kudealadele pääsu tõkestatuse tõttu ning seatud eesmärk saavutada kalavarude hea seisund ning tagada kalade elupaikade tõhus kaitse. Sellega seoses kavatsetakse 2012. aastaks vabaneda 14 paisust ehk 10% olemasolevatest rändetõketest.

EL vee raamdirektiiv⁵ kohustab Eestit saavutama veekogude hea seisund aastaks 2015, mis on EL veepoliitika üheks põhieesmärgiks. Kui jõgi on paisudega tõkestatud ja see takistab loodusliku kalastiku taastumist, kohustab direktiiv liikmesriike rakendama asjakohaseid meetmeid jõe hea seisundi saavutamiseks.

Lõhe kudemiseks sobivad jõed on tõkestatud

Eesti Loodushoiu Keskuse poolt koostatud analüüs⁶ näitab, et „Lõhe, meriforelli, jõeforelli ja harjuse kudemis- ja elupaikade nimistusse“ kuulub 112 erinevat jõelõiku, mis on lõhilaste kaitse seisukohalt esmatähtsad. Nende jõelõikude kogupikkus on ca 2040 km kuid samas on neil jõelõikudel teadaolevalt vähemalt 136 paisu, millest 107 võib pidada lõheliste ületamatuteks, 29 aga raskesti või ajuti ületatavateks. Keskmiselt on seega üks pais iga 15 km jõepikkuse kohta.

Lisaks otsesele tõkestamisele vähendab paisude rajamine kiirevooluliste jõelõikude hulk jõgedes ja põhjustab sageli vee vooluhulga muutusi, seda eriti hüdroenergia tootmisel. Paisude taha kogunenud peente setete vabanemine paisu allalaskmisel kahjustab oluliselt allavoolu paiknevaid koelmualasid, mõjudes kalade noorjarkudele ja marjale allpool paise hukatuslikult. Nii hüdroenergia kasutamiseks kui ka muudel eesmärkidel rajatud tõkestrajatel puudub enamasti kalapääs üldse või on see ehitatud sisuliselt mittefunktsioneerivana.

Looduslik lõhe asurkond on Eestis säilinud vaid kolmes jões

Eestis on lõhejõgesid kokku kümme, kuid looduslik lõhe asurkond on säilinud vaid Kunda, Keila ja Vasalemma jões, kuhu meie loodusliku lõhe genotüübi säilitamiseks kasvandustest pärinevat lõhet ei taasaasustata. Tugevaim ning ainsana stabiilse järelkasvuga looduslik asurkond on Kunda jõel, kus lõhilastele on avatud vaid 2 km pikkune jõeosa suudmest kuni Kunda HEJ tammini. Sellest jõeosast ca 1,15 km on sobiv lõhilaste sigimis- ja noorjarkude kasvualana. Viimase kümnekonna aasta keskmine laskujate arv on ca 900, parimal aastal kuni 2100. Kunda HEJ tammist ülesvoolu paikneb veel 4 paisu (3 km ulatuses AS Estonian Cell veehaarde pais, Kunda tsemenditehase pais ja Kunda mõisa pais ning kaugemal Aravuse pais), mis kõik on lõhilastele ületamatud. Kunda jõgi on kogu ulatuses lõhilaste elupaikadena kaitstavate veekogude nimekirjas⁷.

Ekspertidid on praeguses olukorras hinnanud Kunda jões lõhe võimalikuks taastootmispotentsiaaliks 3100 laskujat aastas, paisude puudumisel võiks taastootmispotentsiaal suureneda kuni 9000 laskujani (lisaks meriforelli potentsiaal vastavalt

³ Eesti Keskkonnastrateegia aastani 2010; Riigikogu poolt heaks kiidetud 26.10.2005

⁴ Keskkonnaministeeriumi arengukava 2009-2012, Tallinn 2008

⁵ Euroopa Nõukogu direktiiv 2000/60/EÜ ehk veepoliitika raamdirektiiv

⁶ Paisude mõju kalastikule, mõju hindamise ja kompenseerimise meetodika. Eesti Loodushoiu Keskus, 2007.

⁷ Kunda jõel paiknevate Kunda HEJ, Kunda Estonian Cell veehaarde, Kunda tehase ja Kunda mõisa paisudele kalapääsude rajamise keskkonnamõju hindamine. KMH aruanne, Juuli 2007.

1300 ja 11000 laskujat aastas). Ajavahemikul 2002-2006 on tegelik lõhe laskujate keskmine arv aastas olnud ca 1230⁸, olles aastati siiski üsna kõikum. See on parim tulemus Eestis, kuid ei saavuta veel lõhe tegevuskavas püstitatud 50% taastootmise eesmärki. Kui arvestada Kunda jõe potentsiaali kogu ulatuses, on praegune taastootmine ca 14% potentsiaalsest ning eesmärgi saavutamine veel väga kaugel.

Keila ja Vasalemma jões, kus veel lõhe looduslik asurkond on säilinud, on lõhe paljunemine Kunda jõest madalam ning muutlikum. Keila jões on laskujate arv parimatel aastatel kuni 1500 (potentsiaalne 4500-5500), Vasalemma jões 300-400 (potentsiaalne 1000 ringis).

Edusammud olukorra parandamiseks

03.12.2008 võttis Riigikogu vastu veeseaduse muudatused, mis kohustavad paisuomanikke, kel seni puudus vee erikasutusluba, seda taotlema ning tagama kalade läbipääsu nii paisust üles kui ka allavoolu. Seadusemuudatuse kohaselt tuleb lõheliste elupaikadena kinnitatud veekogudele rajatud paisudel tagada kalade läbipääs 2013. aastaks. Nendel jõgedel paiknevate paisude omanikud peavad vee erikasutusloa omandama 2010. aastaks.

Keskkonnaministeeriumi „Vooluveekogude ökoloogilise kvaliteedi parandamise“⁹ projekti raames on välja töötatud tehnilised lahendused kümnel jõel (sh kuuel olulisemal lõhejõel: Kunda, Loobu, Pirita, Pärnu, Vasalemma ja Valgejõgi) paikneval 35 paisul kalapääsude tagamiseks ning viidud läbi keskkonnamõjude hindamine.

Väljatöötatud lahenduste rakendamiseks on kavandatud kasutada EL Ühtekuuluvusfondi rahalisi vahendeid vastavalt „Elukeskkonna arendamise rakenduskava 2007-2013“¹⁰ meetmele „Vooluveekogude seisundi parandamine“¹¹. Meetme projektide rahastamise maht perioodil 2007-2013 on 300 milj. krooni. Vooluveekogude seisundi parandamise meetme raames kavandatakse esmaselt lahendada probleemid nende 35 paisuga, mille mõju kalastikule on olulisem ning mille tehniliste lahenduste alternatiivid töötati välja eelprojekti raames.

⁸ Paisude mõju kalastikule, mõju hindamise ja kompenseerimise metoodika. Eesti Loodushoiu Keskus, 2007.

⁹ Ühtekuuluvusfondi tehnilise abi projekt (2004-2006) „Vooluveekogude ökoloogilise kvaliteedi parandamine“ 2003/EE/16/P/PA/012

¹⁰ Elukeskkonna arendamise rakenduskava 2007-2013, Juuni 2007

¹¹ Meetme „Vooluveekogude seisundi parandamine“ tingimused. Keskkonnaministri 02.02.2009 määrus nr 9. RTL, 10.02.2009, 16, 190.

